

ШВЕЙЦАРСЬКА КОЛОНИЯ В КРИМУ

Історія Криму знає присутність на півострові швейцарців. Як на мене, для істориків і люду України це становить великий інтерес.

Історію ми вивчаємо для того, щоб черпати з неї досвід, переважно позитивний і для ефективної організації свого життя. У цьому зв'язку вивчення досвіду появи і перебування швейцарців у Криму може бути дуже корисним. Швейцарці проживали в Криму з початку XIX ст. – в першій половині XX ст. За час свого перебування на Кримському півострові вони досягли значних здобутків у своєму господарському і повсякденному житті. Цей факт говорить про успішність життєвих зусиль швейцарців. Така властивість народу нам зараз конче потрібна. Ми маємо навчитися жити успішно. І вивчення історії перебування швейцарців у Криму дозволить виділити чинники, що дозволяють робити життя вдалим.

Про швейцарців у Криму вже дещо написано. До цієї теми зверталися швейцарські, німецькі, російські дослідники. Зокрема, про швейцарців у Криму писав швейцарський дослідник Норберт Рюче¹.

Також тему Цюріхталя досліджували німецький і російський науковці Г. Гетте та Г. Молотков у статті Швейцарські аграрні колонії на півдні Російської імперії². Згадки про цюріхтальців зустрічаються і в працях російського історика і дипломата А. Степанова³.

Загалом же ці публікації дають загальну інформацію про обставини життя швейцарських колоністів у Криму.

У цій статті хотілося б звернути основну увагу на обставини, що сприяли успішності життя швейцарців, основам, які сприяли покращенню їх добробуту на кримських теренах. При цьому, зрозуміло, не обійтися без прослідковування стрижневих моментів життя кримських швейцарців: звідки приїхали, чому приїхали, де оселилися, чим займалися, чого досягли і чим закінчилося їх перебування на кримській землі?

¹ Н.А. Рюче, *Швейцарские колонисты в Крыму: Колония Цюрихталь*, Этнография Крыма XIX–XX вв. и современные этнокультурные процессы: Материалы и исследования, Симферополь 2002; N. Rüttsche, *Von der Armut in die russische Steppe getrieben*, Neue Zürcher Zeitung, 10.9.2005.

² Г. Гетте, Г.С. Молотков, *Швейцарські аграрні колонії на півдні Російської імперії*, Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць, Миколаїв 2014, вип. 12, с. 52–59.

³ А.И. Степанов, *Русские и швейцарцы. Записки дипломата*, Москва 2006, 592 с.; А.И. Степанов, *Швейцарцы в России и русские в Швейцарии*, Новая и новейшая история 1 (2006) 120–151.

Основу джерельної бази цієї розвідки складають загальні праці з історії Швейцарії, спеціальні статті з досліджуваної теми та матеріали з Інтернету.

Почнемо з того, що це було не перше колективне переселення швейцарців до Російської імперії. Про одиночні появи швейцарців у Росії і говорити не варто. Вони відбувалися з давніх давен. Та вже з 60-х років XVIII ст. відмічалася переселення швейцарців до Росії групами. Приміром, у 1763 році на російські терени прибуло відразу кілька сотень швейцарських сімей⁴.

Цей досвід виявився досить успішним. Люди, переїхавши в нову для себе країну, поліпшили своє життя і тим самим створили прецедент для наслідування їхнього прикладу іншими.

Та все ж, що конкретно спричинило переїзд швейцарців до Криму, при тому, що це була не ближня поїздка, а тривала подорож з величезним ступенем ризику? Варто також зазначити, що землі, на які їхали швейцарці, не мали популярності в українського і російського люду. Спроби заселення кримських земель представниками цих народів зазнали невдачі. Через те імператор Олександр I, як і до нього імператриця Катерина II, з метою заселення цих територій стали запрошувати іноземців.

Для знаходження відповіді, розглянемо загальну ситуацію в Швейцарії на початку XIX століття. І вона, як виявляється, була в кризовому стані. Швейцарія була втягнута у вир наполеонівських війн і наполеонівського владарювання. “Непопулярності нової держави сприяли подальші нові податки і загальна військова повинність. Наскільки цінувалася професія вільного, всіми шанованого найманого солдата, настільки ж ненависною стала примусова служба у величезній армії Наполеона. Глибоке роздратування викликала повсюди і та обставина, що централізована держава відмінила старе самоуправління у формі сімейних союзів, сусідських об’єднань і громад. Втрата “малої батьківщини” сприймалася в альпійських регіонах, а також у бувших фогствах по той бік Альп особливо болісно”⁵.

Конкретно ж до переселення цюрихських швейцарців у Крим спричинила ситуація, коли “Милостиві мужі” міста [Цюриха], які протягом періоду посередництва* владу утримували, проводили досить суворе

⁴ Див.: А.И. Степанов, *Русские и швейцарцы...*, с. 303.

⁵ Ф. Райнхардт, *История Швейцарии*, пер. с нем. В.А. Брун-Цехового, Москва 2013, с. 93–94.

* Період посередництва (вересень 1802 – лютий 1803 р.) – період, коли Наполеон Бонапарт вдруге увів свої війська до Швейцарії, як він заявив для припинення громадянської війни в країні.

правління. Населення не мало ні права, ні свободи; жодного зайця або косулі вполювати, жодної риби в багатьох водоймищах впіймати, все належало панам (господарям). Як загрозлива небезпека стояла наполеонівська тінь проти Швейцарії. Промисловість переживала кризу. Цюрих маючи в кінці XVIII ст. хорошу торгівлю шовком, вже з 1801 року мав зовсім іншу ситуацію. Виробництво ворсової і бавовняної тканини, шкарпеток і панчох прийшло в занепад. Тільки ще шовкові тканини (штапельні, жаккардові) і дерев'яні перекриття могли мати успіх при продажу. Що ж відчували при цьому бідні шовкопряди і ткачі? Їхня зарплата залишалася низькою, при тому що здорожчання життя зростало⁶.

Цей нерадісний стан для людей у наступному році привів до повстання. Люди під час протистояння вимагали відновити свої гарантовані права. Виступ був криваво подавлений владою міста, повсталих ватажків скарали на горло або розстріляли. Тяжка контрибуція була накладена на громади, тож люди ставали ще біднішими⁷.

Ми можемо дізнатися склад емігрантів зі Швейцарії до Криму. Найбільший контингент емігрантів надав Меттменштеттен. Є навіть перелік міщан, що вирішили переїхати до Криму, з якого ми і можемо довідатись про склад сімей швейцарців, що наважилися їхати в далекі від своєї батьківщини краї. Приміром, у переліку є такий запис:

“Йоганнес Люссі, 1762, який 21 червня 1786 року вінчався з Барбарою Бухман. Їх 5 дітей, які були народжені ще в Меттменштеттені: Генріх 1787, Ельжбета 1789, Йоганнес 1792”, в Книзі хрещень щодо якого було зроблено приписку “в Крим”, Анна 1794 і Нанс Генріх 1797. Мати в 1801 році померла від болотяної пропасниці. Можливо тоді вже мав іншу дружину в Криму і яка народила йому сина Петера⁸.

У складі від'їжджаючих були і не такі великі сім'ї. Приміром сім'я Бухман з Цвіллікона. В переліку емігрантів про них написано таке: “Ганс Бухман 1760 року народження і Катаріна Кляйнер 1775 з Цвіллікону з Генріхом, крещеного 8 серпня 1803 року”⁹.

Загалом же в Крим на початку XIX ст. прибули цілі сім'ї збіднілих міщан, що були на батьківщині ткачами, прядильниками шовку і бавовни, сироварами, кондитерами, годинникових справ майстрами. Вони представляли німецькомовні кантони Цюрих, Ааргау, Берн, Фрайбург, Гларус,

⁶ *Zürichthal – Zolote Pole, Krim*. [Електронний ресурс], режим доступу: http://www.squix.org/ot-tenbach/index.php?title=Z%C3%BCrichthal_-_Zolote_Pole,_Krim – <23.03.2015>.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*

⁹ *Ibid.*

Граубюнден, Люцерн та інші. Найбільша кількість переселенців була з кантону Цюріх. Керував цією групою переселенців Ханс Каспар Ешер, у минулому великий торговець, власник фірми, що збанкрутувала.

Свою подорож до Криму швейцарці розпочали пізньої осені 1803 року з Констанци на Боденському озері. Поїздка їх не була легкою. Багато з переселенців хворіло. Зокрема, від віспи померло 30–40 осіб, головним чином діти. По дорозі чимало переселенців передумали їхати в незнайомі місця і вирішили повернути додому. Та все ж влітку 1804 року ті швейцарці, що твердо розсудили їхати до Криму, дісталися півострова. Їх нарахувалося 228 осіб¹⁰.

Спочатку швейцарців розмістили посеред відкритого степу. Лише через деякий час потому для них знайшли прийнятне місце для проживання в кинутому кримськими татарами селі Джайлав-Сарай, що розмістилося біля підніжжя гори Агармиш у долині річки Мокрий Ідол. Оселившись у селі, швейцарці перейменували його, в пам'ять про свою батьківщину, в Цюріхталь (нім. Zürichstahl – цюріхська долина).

Для швейцарців почалося нове осідле життя. Кожна сім'я отримала по 23 десятини для господарювання, хоча обіцяли по 60 десятин¹¹, та пільги для ведення господарства. Зокрема, вони на 30 років звільнялися від натуральних і грошових податків, служби в армії (рекрутчини) і військових постойів.

Незважаючи на податкові і військові послаблення, попервах жилося швейцарським переселенцям на кримських теренах непросто. У ткачів і прядильників було мало досвіду у веденні сільського господарства, тим більше, на незнайомих землях і в нових кліматичних умовах. Часто їх переслідували неврожаї, хвороби та інші житейські негаразди.

Однак перші труднощі не злякали швейцарців. З часом, завдяки наполегливій праці, прагненню до творення нового, збільшенню необхідного досвіду, швейцарська спільнота в Криму стала однією з найуспішніших і найзаможніших на півострові. Найперше швейцарці навчилися вирощувати пшеницю, розвивали тваринництво. Дещо пізніше додали культивування садівництва і виноградарства. Побудували млин. Не забували вони і про ткацтво, займалися також вівчарством та будівництвом. У результаті нащадки збіднілих швейцарських емігрантів досягли того, за чим наважилися залишити свою країну, – набували постійного покращення життя. І як результат, швейцарські господарства

¹⁰ Г. Гетте, Г.С. Молотков, *Op. cit.*, с. 53.

¹¹ *Zürichtal – Zolote Pole, Krim...*

за рівнем економічного виробництва в кілька разів перевершили здобутки праці інших господарів. Зібравши поважний капітал, швейцарці почали навіть скуповувати землі сусідських господарів.

Окрім того Цюріхталь став адміністративним центром Цюріхтальської волості, показуючи приклад культурного способу життя. Так, мешканці села підтримували місце свого проживання в чистоті і порядку, зокрема, організували прибирання сміття на вулицях. Здавалося б дрібниця, але як характеризує людей.

У зв'язку з цим хочеться навести деякі судження про швейцарський менталітет. Багато корисних для життя рис має швейцарський характер. Найперше, що відмічають іноземці, які мали справу зі швейцарцями, – це їх працелюбність. Так, англієць П. Білтон констатує, що “швейцарців часто вважають дещо похмурими і скучними – трохи не патологічними занудами, але при цьому здатними без жалю до себе і інших проявляти надзвичайну працездатність і дивовижний талант робити свою роботу не тільки досить продуктивною, але і корисною. Більше того, складається враження, що швейцарці дійсно здатні отримувати від роботи задоволення. І ця думка, вбачається, до прикрасі близькою до істини”¹².

Інші автори відмічають також, що швейцарці працюють на совість, викликаючи повагу до себе завдяки своєму старанню, високому ремеслу і хоробрості¹³. До характеру швейцарського менталітету належать і такі риси, як традиційний гуманізм, миролюбність, готовність до посередництва і улагоджування спорів і конфліктів. Названі риси входять своїми коренями в глибоке минуле. Крім того, іноземці відмічають у швейцарцях і такі складові характеру, як вміння робити все ретельно і вчасно, тримати дане слово, проявляти такі якості, як педантизм і акуратність, обачність і надійність. Одним словом, швейцарці головно проявляють неквапливість, вдумливість, обачність. Вони перед тим, як щось зробити, мають подумати, зважити, співставити, а вже потім дати відповідь і взятися за справу. Зате потім можна бути впевненим, що в результаті справа буде зроблена якісно і надійно¹⁴. І взагалі, як зазначала одна дослідниця швейцарського життя на початку ХХ століття, Швейцарія “без погоні за мішурною величчю, без славолюбних мріянь, у мирі з сусідами, без великих потрясінь, неухильно, невпинно працює вона, при дружніх зусиллях всіх громадян, на загальне благо і, крок за кроком, добробут її

¹² П. Білтон, *Ети странние швейцарцы*, пер. с англ. Р. Воскерчяна, Москва 2000, с. 13.

¹³ А.И. Степанов, *Русские и швейцарцы...*, с. 301.

¹⁴ А. Степанов, *Швейцарию и проживающих в ней людей нельзя не уважать*, *Международная жизнь* 9 (1995) 22–23.

росте, росте з кожним роком”¹⁵. Тому не викликає сумніву, що вміння, звички набуті на батьківщині допомогли швейцарцям досягти успіхів в організації свого життя в Криму.

До того ж активну роль у побуді швейцарської спільноти в Криму відіграла лютеранська церква. Її представники на постійній основі з’явилися на півострові в 1822 році з приїздом пастора Генріха Дітріха з Швейценбаха. В 1831 році його замінив Еміль Кюбер, випускник університету Дорпата. Згодом, у 1860 році на маленькому пагорбі поміж верхньою і нижньою частиною села, в центрі поселення, була зведена нова доладна будова лютеранської церкви. Серед іншого, священники займалися духовним супроводом і навчанням дітей колоністів у школі.

У тому ж таки 1860 році у Цюріхталі з’явилось село-супутник Новий Цюріхталь. Та й саме материнське село невпинно розвивалося завдяки його працелюбному населенню. В 1890-х роках там містилося вже кілька крамниць. На початку ХХ ст. була збудована пошта. В 1905 році було засноване Цюріхтальське центральне училище. В 1918 році в Цюріхталі проживало 590, а в 1926 році – 738 осіб. Хоча варто зазначити, що багато з них вже не були прямими нащадками швейцарців. Протягом століття в Цюріхталі осіло немало німців і австрійців. Такій тенденції сприяло і те, що Цюріхталь був оточений селами колоністів з Бадена: Вюртенберга і Пфальца¹⁶.

На жаль, подальший розвиток швейцарського села припинився з початком Першої світової війни. Враховуючи те, що Російська імперія в тій війні воювала з Німецькою імперією і німецькомовні громадяни трохи не автоматично вважалися прибічниками німецької зброї, царський уряд видав у 1914 році Закони про ліквідацію (експропріацію) німецьких земельоводінь. Це призвело до того, що найзаможніші промисловці і власники припинили свою роботу на кримській землі і вивезли нажите добро з території Російської імперії. Господарське життя в Цюріхталі занепало.

Буття швейцарців у поселенні ще жевріло до 1944 року, коли останні представники швейцарського народу разом з іншими малими народами були депортовані на схід СРСР. Хоча вже 1941 року сталінський припис вимагав депортувати німців, а разом з ними, як німецькомовних, і швейцарців у східні райони країни. Протягом одного дня 18 серпня 1941 року

¹⁵ В. Нарская, *Швейцария и швейцарцы*, Санкт-Петербург 1904, с. 144.

¹⁶ Юрий Лаптев, *Родом мы из Цюрихталя (О малоизвестной швейцарской колонии в Крыму)*. [Електронний ресурс], режим доступу: http://www.religion.in.ua/zmi/foreign_zmi/9399-yurij-laptev-rodomy-iz-cyurixtalya-o-maloizvestnoj-shvejcarskoj-kolonii-v-krymu.html# – <27.11.2014>.

ціюріхтальці повинні були спакувати свої речі і відправитися в тривалий і нелегкий шлях до Уралу, Сибіру, Казахстану. В 1944 році відбулася друга хвиля виселення німців з Криму.

Так закінчилася справжня історія швейцарської колонії в Криму. Після Другої світової війни Цюріхталь був перейменований, як і інші німецькі поселення. З того часу його назва – Золоте поле. Варто зазначити, що перша спроба перейменувати Цюріхталь була здійснена ще під час Першої світової війни. Цюріхталь у 1915 році перейменували у Святогорськ, але після революції стару назву повернули.

Однак, пам'ять про перебування швейцарців у Криму не вмирає. Сучасне покоління швейцарців старанно зберігає згадки про своїх працелюбних предків. Нащадки кримських швейцарців охоче відвідують батьківщину своїх прадідів, цікавляться культурою і побутом Кримського півострова. Також уряд Швейцарії знайшов певні фінанси на відкриття музею швейцарських переселенців у Криму. Паралельно проводяться різного роду культурницькі заходи, влаштовуються фестивалі, утримуються народні ансамблі.

Щодо музею, то він стараннями громадян Швейцарії поступово розвивається, в ньому постійно зростає колекція експонатів. Зокрема, вже зібрано чималу кількість фотографій, історичних документів і старовинних речей, що ілюструють різноманітні сторони життя Цюріхталя. Експозиція музею розкриває політичну, духовну, економічну діяльність швейцарського поселення в Криму. Це був перший в Україні музей з культури й історії швейцарського народу. Його внесли в кілька путівників для німецькомовних туристів.

Окрім того в Золотому Полі збереглося немало речей, що дають можливість нинішній генерації побачити життя швейцарців минулого, – це будівлі колишньої кірхи, ремісничого училища, цвинтарні плити. Побувавши в селі, можна дізнатися про його швейцарське планування вулиць, що за традицією поділялося на верхню і нижню частини.

Також достатньо добре збереглися будинки, в яких колись мешкали представники цієї центральноевропейської країни. Подібний факт говорить про ґрунтовність, надійність, довговічність зведеного швейцарцями житла. Зроблені вони були з калиби, глиняного каміння, що відзначалося великою міцністю. Будинки не мали якогось сталого проектного рішення. Всі вони будувалися за оригінальними задумами та все ж мали певні схожі елементи. Зокрема, стіни мурувалися товстими, стелю піднімали високо – до 3-х метрів. У хаті малася простора вітальня. Кожен будинок

був з великим піддашшям, що слугувало місцем зберігання продуктових запасів, зерна та інших життєво необхідних речей¹⁷.

Час від часу нащадки швейцарців влаштовують свята на честь своїх предків. Так, незважаючи на відносну нечисельність колонії Цюріхталь, швейцарська спільнота прийняла рішення відзначити 200-річчя заснування цієї колонії. 17 вересня 2005 року в селі Золоте Поле Кіровського району Автономної республіки Крим відбулося святкове дійство, присвячене цій події. Головними організаторами свята були Швейцарське посольство в Україні на чолі з послом Християном Фесслером, швейцарський дослідник історії перебування швейцарців у Криму Норберт Рюче, а також уродженка Цюріхталя Ірма Яківна Тарусова (народжена Ілле), остання з потомків швейцарців, що залишилися в Криму¹⁸.

Сучасні швейцарці і надалі згадують не лише про минуле, але турбуються і про майбутнє людності пов'язаної з їхньою батьківщиною. Швейцарія сприяла відкриттю меморіальної дошки на будівлі православної церкви (бувшої євангелістсько-лютеранської кірхи). Хоча з організацією цієї справи виникли певні труднощі. Довелося звертатися за допомогою до митрополита Сімферопольського і Кримського Лазаря. Швейцарці допомогли також в оформленні двох класів – історії та іноземної мови – школи в Золотому Полі¹⁹.

Тож об'єктивно заходи щодо збереження пам'яті про перебування швейцарців у Криму, дослідження історії колонії Цюріхталь активізувало історико-соціальні проекти між Швейцарією і Україною.

Підводячи підсумки, хочеться ще раз наголосити про складність життя швейцарців і вміння їх долати різні труднощі. Окрім того, швейцарці вміють успішно вчитися на труднощах і робити своє життя комфортним і заможним. Також хочеться відмітити шану швейцарців до своєї історії, в тому числі й історії перебування швейцарців у Криму.

¹⁷ *Этнографический центр Цюрихталь*. [Електронний ресурс], режим доступу: <http://crimeaz.ru/vostochnyj-krum/524-etnograficheskij-tsentr-tsyurikhtal.html#> – <27.11.2014>

¹⁸ Юрий Лаптев, *Op. cit.*

¹⁹ *Цюрихталь – швейцарское село в Крыму* (“*Nashgazeta.ch*”, Швейцарія). [Електронний ресурс], режим доступу: <http://news.rambler.ru/8912622/> – <27.11.2014>.